

«Скормандын китеп текчеси»
сериясы

СМАР ШИМЕЕВ
БАКЫ ӨМУРАЛИЕВ
ШАТМАН САДЫБАЖАСОВ
ЖАГАРКУЛ АЛЫБАЕВ

ЖАҢЫРЫК (ЖҮЗ КАТЫН)¹...

(Эки бөлүмдүч драма)

КАТЫШУУЧУЛАР:

Арапбаева – 35 жашта

Зеленин – 28 жашта

Мажид – 70 жашта

Бердибек – 48 жашта

Сулайманов – 40 жашта

Букей – 18 жашта

Суусар – 27 жашта

Улгайган аял – 50 жашта – (катышуучулар

Умай эне дешет)

Дарыйка – 28 жашта

Сары келин – 24 жашта

Тоголок келин – 19 жашта

(Көпчүлүк сахнага аял-эркектер катышат. 1942-жылы Кыргызстандын түштүгүндө болгон тарыхый чындык окуя).

Кыргызстан мамлекеттик академиялык драма театры үчүн кайрадан иштелген вариант.

БИРИНЧИ БӨЛҮМ

Жамгыр электеп төгүп жатат. Чагылгандын жарыгынан аска-тоонун кычыктарында жамгырдан корголоп турган аялдар көрүнөт. Асманды тиктеп авансенада Букей турат. Жамгыр күч алат.

Букей. Өткүн, өткүн өгүп кет,
 Жүз эжемди жүдөтпөй,
 Биротоло эле көчүп кет.
 Биз турган жердин асманы,
 Туп-тунук болсун ар убак.
 Душмандын ордо-сарайын
 Кыйратып кет талкалап!
 Күркүрө күн күркүрө,
 Үнүздөн жер жарылсын.
 Нөшөрлө жамгыр нөшөрлө,
 Думуккан бугуң арылсын.
 Э-эй эжекелер!
 Чагылгандан ачуулу,
 Үнүңөрдү угайын.
 Суранаарым, жалынганым, тилегим
 Эжекебайларым!
 Эч качан тартпагыла убайым!

Кабагыңарды чытып жер карабагылачы. Жамгыр тийген чач узун болот. Жамгыр денени чыйралтат. Дагы, дагы бийигирээк үн катсаңар эжекелер!

Буура сандай чоюнду,
 Көтөргөндү көргүлө.
 Буркан түшүп жүз эжем,
 Көшөргөнүн көргүлө!
 (Хордун сроңунда.)
 Булбулду мукам дешет...
 Эмнеси мукам?..
 Жазда сайрап, күздө тили катса...

Күкүктү үндүү дешет,
 Анда кайсы үн?..
 Сезим козгоп, жүрөктөрдү сыздатпаса.
 Көгүчкөндү сулуу дешет
 Анда кандай сулуулук?..
 Өз жанынан башка жанды бакпаса.

(Хор катуулап чыгат.) Э-эй, эжекелер! Учун мага койгула! *(Жүзүрүп чыгып кетет. Күн басаңдап, азыр эле кардан кеткен кырка тоолор көрүнөт. Сахнанын сол канатында үңкүр сымалдуу үч таш рабат. Чокут жамап, четки рабатта уюган коргошундай чымыр адам отурат. Ал Мажид мергенчи. Тоо санындай англиялык деңиз кабелдин ийиндерине арта салып, авансценадан өргө карай, кербен тарта чубалжып кетип бараткан аялдар. Арасында жашы бар, карысы бар, жүдөөсү бар, тыңы бар. Энтиге чуркап Зеленин чыгат.)*

Зеленин. Эжекелер! Карындаштар! Өчөшпөгүлө!.. Таштагыла кабелди?! Дарыйка! Букей! Суусар! *(Аялдар Зеленинге карабай кете беришет.)* Булар өлөөр-тирилерине карабаган өжөр калк турбайбы. *(Мажидге.)* Сиз эмне унчукпайсыз?.. Суук тийип ооруп калышса эртең иш токтоп калбайбы.

Мажид. Сенин тилиңди албаган, менин тилимди алышабы?! Жүз катын эмес, өз катының буркан түшүп долуланса кирээрге жер таппай каласың. Жүз катынга кимдин алы жетет. *(Пауза.)* Замандын долусу, ушинтип адамды да долу кылат, уке... Сен укем боорукерлигиңди коюп ишиңдин ыкчам бүтүшүн ойлон. Булар кечээ эле, оуу, алыскы давадан жол казып, табийгаттын катаалчылыгына каржалып көнгөн аялдар. Бадандарынан чыккан тер али кургай элек. *(Пауза.)* Ээ, укем, бу ааламда пендечиликтен күчтүү эчтеке жок. Адам пенделери, эмнелерди гана көрүп, эмнелерди гана көтөрбөдү. Атан төө көтөрө албаган нерселерди, адам пенделери көтөрүп кете берет.

Зеленин. Мындай өжөр аялдарды биринчи көрүшүм.

Мажид. Өжөрлүк кыргыз тукумунун канында бар, укем. Турсам өлтүрөм деп эзели багынганды билбеген калктын кыздары да. (*Жасаган чопкуттарын көрсөтүп.*) Мен буларды эмнеге жасап жатам? Чопкут... Ийиндери жооруп кетиптир.

Зеленин. Монтажниктер кабел төшөлчү траншейлерди казып бүтүшсө эки айга жетпей бүтүрөбүз.

Мажид. Эки айда бүтүрөсүңбү, эки күндө бүтүрөсүңбү бизге баары бир. Бүгүн бу жерди бүтсөк, эртең дагы бир жер күтүп турат. Биздин доор тынчы жок иштермандардын доору. (*Паузадан кийин.*) Жанагы кабелинди чубалжытпай майдалап кесүүгө болбойбу?

Зеленин. Болбойт. Бул Англиядан келген деңиз кабели. Айла кеткенден 10 тоннадан төрткө бөлүк.

Мажид. Өтөккө чейин чыгырыкка сүйрөтүп келбегенде... Быяк менен мурда байланыш жок беле?

Зеленин. Ташкент, Чимкент, Жамбул аркылуу байланышчубуз. Азыр алардын өздөрүнүн иштери көп. Линия бошобойт. Бошосо да сөздөр жакшы угулбайт. Саат сайын борбордон жаңы буйрук, директивалар келет. Ал көрсөтмөлөрдү учурунда быякка билдирип туруш үчүн, өзүбүздүн туруктуу байланыш линиябыз керек. Ашуунун бороон-чапкыны зым карагайларды топондой учуруп, зымдарын парчалап үзүп кетпесе, ачык линия жүргүзүлмөк.

Мажид. Көк-Арттын даваны жинденсе карагай түгүл атчан кишини камгактай учурат. Мен ушул асканын жаракасында көз жарып, ырыс-кешигимди аска-тоодон тапкан кишимин. Бу жердин сыры мага ыраса маалим. Мергенчиликтин кумарына батып, нечен тоо-таштарды кыдырдым. Бирок кышкысын мындай бетбак даванды көрбөдүм.

(*Карганын үңү: Ка-ак! Ка-ак! Ка-ак!*)

(*Карганы туурап.*) Оозуңа та-аш! Оозуна та-аш! Кар тилеп жатпайбы, желмогуз.

Зеленин (*асманды карап*). Кандай дейсиз кар жаа-байбы?

Мажид. Жинденсе жаап да коёт. Бу жер – бир күндө он өзгөргөн ажаан катындын кыялындай жер... Уке, аялдарга казынадан пайке бербейби?

Зеленин. Казына каягына жетишет. Казынанын колун карагандар аз дейсизби?

Мажид. Бечара аялдар, эркектерге Караганда чыдамкай келишет... Эми чыдамкай болбоско арга жок. Согуш чыкпаса бул ишти аялдар иштечү иш беле... (*Ийнинен тына.*) Ээ, кылым кырк эмес, уке... Деги аялдардан шор арылбайт. Илгерки тобочулук убакта көчүп баратып, ат үстүндө төрөп коюп, ошондо да көч токтотпой кете беришчү. Уке, аялдарды кыйнабай башка жол менен байланыштырууга болбойбу?!

Зеленин. Болот. Радиорелейный мач куруш керек. Бирок аны азырынча турмушка ашыруу эч мүмкүн эмес.

Мажид. Эмне үчүн?

Зеленин. Анткени ал татаал техника. Ага чоң индустрия керек. Ультра короткий волнада иштетилчү...

Мажид (*сөзүн бөлүп*). О, кокуй мен дагы кыйкырык сүрөө менен бүтчү иш экен десе... Колдогу иш эмес, ойдогу иш десеңчи.

Зеленин. Туура айтасыз, азырынча ойдогу иш.

Оо, анда уникалдуу көп аппаратуралар болот.

Мажид. Сен мунун окуусун кайдан бүтүргөнсүң?

Зеленин. Москвадан.

Мажид. Оо, чоң борбордон окупсуң. Кыргыз балдарынан окуп жүргөндөрү барбы, же ушул жерде эле бир-бирин этектен тартып, раистикти талашып жүрүшөбү?

Зеленин. Бар эмей, көп.

Мажид. Окушсун. Москва илимдин, акыйкаттын борбору деп угам.

Зеленин. Мажид аке, аялдардын ичинен кимиси саясий тарбия иштерин жүргүзө алат?

Мажид. Уке, кыргыздын кыздарын табигый жаратылыш өзү тарбиялуу жараткан. Иштете бергиле. Эп көрсөңөр аялдардын теңин жер казганга чеккиле.

Зеленин. Лом, керки менен гранит таштарды казуу өтө оор, Мажид аке. Ар бир метр жер азап менен бүтөт.

Мажид (*Паузадан кийин*). Ээ, уке... тозоктун бейиши, азаптын рахаты да бар.

Зеленин. Кышка калсак казылган траншей көчкүнүн алдында калабы деп корком.

Мажид. Мен дагы ошону сезип, айтып атам. (*Топ-топ болуп аялдар келет.*) Келдиңерби?.. Жаанда... чопкутуңар жоктор тиги мен жаткан рабаттан чопкут алгыла. Баарыңарга жетпейт. Жаңы келген кыз-келиндер алсын. Ишке каржалып калганыңар күтө тургула. (*Аялдар үн катпай чопкут алышып рабаттарына киришет. Мажид зээни кейип тунжурай түйшөт.*) Келе, төрө попорусундан...

Зеленин (*папирос берип*). Сизге эмне болду, Мажид аке...

Мажид. Букей, мен жаткан рабаттагы кекиликтерди алып, оокат жасап ичкиле. (*Букей кекиликтерди алып кетет.*) Ка-ап!.. (*Рабаттан мылтык асынып чыгат.*) Жанагы тарбиячылык ишиңерди ушу кызга тапшыргыла.

Зеленин. Туура айтасыз.

Мажид. Мен кеттим.

Зеленин. Жолго папирос алыңыз, Мажид аке... (*Палатка жакка ээрчитип кетет. Рабаттан Суусар, Букей чыгат. Суу кийимдерин сыгып, ташка жаят.*)

Букей. Менде сыйкырдуу күч болуп, бир күндө бардык ишти өзүм жалгыз бүтүрүп койсом!..

Биринчи жол казганбыз,

Биринчи кен тапканбыз.

Биринчи көккө учканбыз!—

деген адамдар эң бактылуу адамдар! Биз дагы Кыргызстандын түндүгү менен түштүгүн биринчи байланыш-

тыргандардан болобуз. Согуш бүтүп Фрунзеден окуп калсам, ало! Ало!.. Сагындым сени Суусар эже! – деп телефондон сүйлөшүп турам. Ал убакта аскерден атайлар келип, айлыбыз абад болот. Ало!.. Ало!.. Эжеке (*Элжиреп Суусарды өпкүлөйт.*)

Окууну бүтсөм борбордон иштейм. Көп кабат тамдан үй алам!.. Ошондо бүткүл жүз эжемди, Мажид Бердибек, Зеленин акелеримди үйүмө чакырып, дасторкон толо дүр-дүйүм оокат-ашты жайнатып таштап, патефон коюп берем.

Колдо бурган машинасы зырылдаган жүгүргөн.

Социалдык эр балбандар, билектерин түрүнгөн.

Ал забойщик кажыбас социалдын балбаны.

Каз алтынды, каз алтынды,

Толсун өнөр жайлары.

Суусар. Сен эмнеге кубанып атасың, Букей?!

Букей. Мен дайым ушундаймын эже. (*Тегеректен чамынды-бутак чогултат.*) Азыр доолдата от жагам. (*Рабаттан ширенке алып чыгып от жагат.*) Эжекелер отко жылынгыла. Эмне үчүн баарыңар тең кабак түйүп унчукпайсыңар?.. Кайгырбагыла! Адам кайгы үчүн туулган эмес. Кыштын арты жай болот, жоктун арты бар болот. «Калдамадагы» мрамор ташты көрдүңөрбү?.. Мына ошого баарыңардын атыңарды чегип жазып жатам.

Суусар. Эмнеге?

Букей. Ташка жазылган жазуу кылымдар өчпөйт. Неберениздин неберелери окушат. Ары-бери өткөн жүргүнчүлөр таңыркап карашат. Силер ошого татыктуусуңар. Ал түбөлүк эстелик. Күнгө чагылышып, аска боорунда атыңыздар жазылып турса жаманбы?

Суусар. Жакшы сиңдим.

Букей. Эң сонун! Адамдын орто өмүрү 50 жаш. А, силер миң жыл, эки миң жыл мрамор аскада жаркырап тура бересиңер!..

Суусар. Ыракмат сиңдим.

Букей. Э-эй! Эжекебайым! Колумдан келсе мен силерди көкөлөтүп учурсам дейм.

Суусар. Кайда?

Букей. Айга, Күнгө, жылдызга! Бүткүл планетага! Көрүшсүн, жерде кандай эжелерим бар экенин. Жана силер хор ырдап, өр тарта баратканыңарда, кубангандан толкунданып ыйлап жибердим. Ошондо силер дүйнөдөгү эң сулуулардын сулуусу, күчтүүлөрдүн күчтүүсү болуп көрүндүңөр эжекебайларым!

Суусар. Сен бизди жерге-сууга тийгизбейт экенсиң го. *(Рабаттан аялдар чыгат.)* Эй гүйтөйгөн «каракчылар» үңүрөйүп-чүңүрөйбөй отко келгиле, ийинге кирген келемишке окшоп рабатта жата бересиңерби?.. *(Дарыйкага)* Ий цардайган өлүк! Эркектер көрсө эмне дейт?! Кийинип чык!

Дарыйка. Бул жерде кайсы каадалуу эркек бар. Келемиш кейиптенген Бердибекпи?..

Суусар. Биринчи Бердикбекти оозанып калыпсың, сүйүп калгансың го, өлүк.

Дарыйка. Эркектен көзү каткан бир шордуу эле сүйбөсө, ким сүйөт ошону.

Суусар. Желбоодогу майга жетпей, «аный жебейм сасык» деген мышык болуп турасың.

(Күлкү.)

Дарыйка *(каадалана)*. Биз сүйсөк өңчырайы келишкен, кызыл жүздүү шайдоот жигиттерден сүйөбүз.

Суусар. Андай жигитти түшүңдө таппасаң, өңүндө таппай калдың, шор.

Дарыйка. Эмне үчүн таппайм. Табам эле. *(Күлкү.)*

Суусар. Чалдар карабай калды. Жигит карайбы?!

Улгайган аял. Эшегине буттатып минип, шилекейин сакалынан ашыра түкүрө албаган кээ бир чалдар кыз алып жаткандарын айт. Чалдардан нысап качты. Абийирди аялдарга берсин. Мен он алтымда турмушка чыгып, күлгүндөй 22 жашымда жесир калдым. Мен да жазда жарыла көөп, күздө чатыра бышкан шингил мейиз

эле. Ала топу, суусар тебетей кийип, чиренгендердин нечени кардар түштү. Бирок мен ардуу, нарктуу жашадым. Байкагыла келиндер. Ооздугу жок жаштыкты тизгиндебей коё берсе, ээлигип жүрүп кандай ташка урунганын билбей калат.

Дарыйка. Мактанарлык жашабапсың «Умай эне». Мүмкүн мындан ары бузулуп кетпе?!

Улгайган аял. Ий!.. Наалаты!..

(Күлкү.)

Жаныңда турган кыздан уял, жээксиз!

Дарыйка. Букейденби?! Букей менден үч жаш улуу.

(Күлкү.)

Кашына осмо, бетиңе эндик сүртүп, Мажид акенин палаткасына кийрип коёбуз.

Улгайган аял. Ий, бетим! *(Уялып рабатка кетип баратканда, Букей токтотуп калат.)*

Букей. Тамаша, тамаша, Умай эне. *(Кубана.)* Дайым бүгүнкүдөй шайыр болсоңор эжекебайлар! Күлкү санаадан алыстатат.

Дарыйка *(куудулдана купшундап бийлейт).*

Атаны кокуй кашман күн

Аялдан эркек качкан күн.

Өзөндүн суусун бойлойлу ой,

Мөгдүрөп сулап жатканча

Каткырып күлүп ойнойлу ой.

Ымпа, ымпа, ымпа,

Жылганын суусун бойлойлу ой,

Жылас тийип өлгөнчө,

Жылдыздар менен ойнойлу ой.

Идриң, идриң, идриң.

(Сирөө, күлкүлөр.)

Ай тийбеген түн болбойт.

Айнексиз салган үй болбойт.

Идриң ымпа, идриң ой

Идриң ымпа, идриң.

Улгайган аял (*көзүнөн жаш чыкканча күлөт*). Сүл-күлдөйт, ха-ха, бүлкүлдөйт. Сөөгү жок маскарапос!

Дарыйка. Кыз кезимде кыйын чыккам. Азыр быкындарыма эт толуп...

Букей. Умай эне, эми сиз...

Улгайган аял. Менби?..

Дарыйка. Суусарды бийлет Букей.

Букей. Суусар эже...

Суусар (*Дарыйкага*). Үксүндөгөн албарсты, менин бийлегенимди көрдүң беле?

Дарыйка. Анда мөңкү... (*Күлкү.*)

Улгайган аял. Бүгүн бөтөнчө күлдүк. Ушуну кут кылсын.

Суусар. Ыйлап мүйүз чыкпады. (*Тоголок келинге.*) Капырай жылмайып койсоң боло? Жап-жаш туруп мерес экенсиң.

Сары келин. Ал башынан ошондой бир сырдуу неме. Күйөөсүнөн кат албай куса болуп жүрөт.

Дарыйка. Куса болбогондо, күйөөсүн үч күн түнөтпөй аскерге алып кетсе. Эй катындар! Бизди эмнеге аскерге албайт. Эркектен баатыр Манас чыкса, аялдан Сайкал баатыр чыккан.

Суусар. Сен ушу, жерден жалакайланып, алапайынды таппай жүрөсүң. Согушка барсаң жүрөгүң түшүп өлүп каласың.

Дарыйка. Жок дегенде душманды карай дүңкүлдөтө мылтык атканга кантип жарабайын.

Суусар. Түнкүсүн таш рабатты дүңкүлдөтүп чыкканыңдайбы? (*Аялдар боору ката көздөрүнөн жаш чыкканча күлүшөт.*)

Дарыйка. Аялдардан аскер курап, мени командир шайлап согушка жөнөтсө...

Суусар. Көчүгүң окопко батпай сыртта калат. (*Күлкү.*)

Дарыйка. Көчүктү кудай албайт. Маа десе бышырып жешсин. (*Күлкү.*)

Катындар тургула!
 Мылтыктарды сунгула!
 Жаткыла!
 Аткала! У-ра!..
 Токтогула.. Тизилгиле!.. Түздөнгүлө..
 По порядку считат!
 Бир эки жети сегиз кырк сегиз 89. 99.

Букей. Эмне үчүн 99 биз жүзбүз да?

Дарыйка. Умай энең аскерге жарабайт.

Умай эне. И-ий өлүк! Ушу сенчелик болбосом!

Дарыйка. Анда күрөшөсүңбү?

Умай эне. Күрөшсө күрөшөм эле... Сенден жыгылсам...

(Күлкү.)

Сары келин *(элейип)*. Арапбаева келатат!

Дарыйка. Кумсарган өлүгүндү көрөйүндүн канаты бар. Кечээ эле кетти эле... Жаркын деп жаманга ат койгонун кантесиң.. Муну кутурткан инженер Зеленин. Экөө шилекей даамдаш.

Сары келин *(ого бетер экиленте)*. Хи-хи-хи. Койсоңчу жаманатты кылбай.

Дарыйка. Курду эмнеге курчанып жүрөт дейсиңер... *(Аялдарга жүнөздү таңдануу, шыпшынуулар, тил бултуйтуп, бет чоюулар.)*

Сары келин. Өлмөк беле, күнүн көрсүн.

Дарыйка. Кудай жалгап көк көз бала төрөп салгыдай эле. Ай бир мазактайт элем!.. Ай бир мазактайт элем!!! Тү-тү-түү!

Улгайган аял. Арапбаеваны көргөндө эле түктүйүп түрүң бузула түшөт. Неге мынча өчүктүң?

Дарыйка. Ээ, умай эне, ошол минген атка мен мине албайт дейсиңби... Бактысы бар экен, дайым эркектер менен даамдаш. Өгш! Кокуй келип калды!

(Аялдар жылып-жылып жок болушат. Зеленин, Мажид чыгат.)

Зеленин. Качан келесиз?

Мажид. Бирдеме тапмайынча келбейм.

Зеленин. Коё туруңузчу? Жаркын Арапбаевна келатат. *(Орто жашар адам ээрчитип Арапбаева келет. Арапбаева бетинде кан-сөөлү жок арык аял. Ал 35 жашта.)* Келишиңиз менен Жаркын Арапбаевна!

Арапбаева *(суз)*. Саламатсыздарбы, элиңер кайда?

Зеленин. Рабатта.

Арапбаева. Жумушту жыйнаштырып койдуңарбы?

Зеленин. Жамгырда суу болуп, азыр келишти, Жаркын Арапбаевна.

Арапбаева. А кар жаап койсо, эмне кыласың? Анда таркатып жибересиңерби? Давай боорукерликти үйүңдө көрсөт. Айт майректеп, той майректеп жүргөн жан жок. «Өл, тирил, бүтүр ишти», буйрук ошондой. *(Мажидге.)* Чакырыңыз келиндериңизди. *(Мажид кетет.)* Монтажниктерде жылыш барбы?

Зеленин. Сиз кеткенден бери 150 метр траншей казылды.

Арапбаева *(ойлуу)*. 6 миң метр... дагы 6 миң....

Монтажниктердин барына повестка берди. *(Чөнтөгүнөн повесткаларды алып)* Мына, бүгүн кетишет.

Зеленин. Анда иш токтон калат, Жаркын Арапбаевна.

Арапбаева. «Башка резерв жок, аялдар менен бүтүргүлө» дешти.

Зеленин. Нечен тонналаган кабел бир кап тезек эмес, аялдарды өлтүрүп алабыз.

Арапбаева. Өлүм-житимсиз жеңиш болбойт. Бул иш сенин идеяң, жолдош инженер.

Зеленин. Жумушчу куч аялдар болот деп иш планда көрсөтүлгөн эмес, Жаркын Арапбаевна.

Арапбаева. План шартка, чөйрөгө жараша түзүлөт. Эркектер фронтко кетип жатканын сезген жок белең?

Зеленин. А сиз бул иштин фронттон кем эмес мааниси бар экенин түшүнбөйсүзбү?

Арапбаева. Болуптур, айтчы, мөөнөтүндө бүтүрө ала-сыңбы?

Зеленин. Бүтүрөбүз! Мен бул ишти бүтүрөм деп кел-гем. *(Чечкиндүц.)* Гудрон келиптирби?

Арапбаева. Жок.

Зеленин. Сулаймановго бардыңызбы?

Арапбаева. Бара берип, жек көрүндүм.

Зеленин. Иштин кызыкчылыгы үчүн жек көрүнүү чекилик эмес, Жаркын Арапбаевна. Апакай бойдон жүрө берсек, мындай чоң объектини жетектеп да кереги жок.

Арапбаева. Тетиги түнөргөн немени издеп жүрүп да-лай жумуштан калдым.

(Рабаттан аялдар чыгат. Пауза.)

Саламатсыздарбы, кымбаттуу аялдар! Биздин патриот-тук каарман ишибиз даңазалуу легендага айланды. Азыр бардык жерде тынымсыз эмгек жайнап, бизге окшогон аялдар, жеткинчек балдар суткасына 13–14 сааттан иш-теп жатышат. Согуш күндөн-күнгө күч алып, өлкөбүз оор абалда жолдоштор. Бүгүн монтажниктердин көпчүлүгүн аскерге узатабыз.

Кымбаттуу аялдар! Бүгүнкү күнгө чейин кабел көтө-рүү менен гана чектелсек, эртеңден баштап, траншейди да биз казабыз. Башка эч арга жок, «кокуй белим» деген сөз укпайын! *(Жымжырттык.)* Эгер тетиги кейбирге окшоп качып кетүүчүлөр болсо согуш трибуналына берилет. *(Качкынга).* Бас бери! *(Качкын башын шыл-кыйтып Арапбаеванын кашына келет.)* Көпчүлүккө кара... Арапбаева таппайт деп качтыңбы? Сенин жаның мобулардыкынан артыкпы, ыя?! Аялдар чыдаган жерге сен чыдабайсыңбы кейбир!

(Качкын, Арапбаевадан көзү өтүп, ага кол шилтейт, Арапбаева кетенчиктеп эңкейе калат.)

Качкын. Жүрөгүмдү өрттөп жибердиң Арапбаева! Бүгүн мен качсам, эртең булар качат. Ач бел, ызгар-дуу тоодо сууктан куюгуп өлгүм келбейт, Арапбаева!

Коломтодон от талашып, чабалекейдей чырылдаган кызыл чиедей балдарым бар үйүмдө. Качкан андай эмес, мына момундай!.. *(Жинденип чыгып кетет. Арапбаева көпчүлүккө суроолуу тиктеп, анын соңунан бармакчы болгондо Зеленин токтотот.)*

Зеленин. Тенелбеңиз. Жаңжал чыкпасын, Жаркын Арапбаевна.

Арапбаева *(чаңырып)*. Жо-ок кетпейт! *(Качкындын артынан барып, мойнуна камчы толгон жетелеп келет.)* Бузуку! *(Камчы менен жон талаштыра тартып-тартып алат. Букей чаңырган бойдон Арапбаеванын бутун кучактайт)*

Букей. Жаным эже! Урбаңыз! Соттотпоңуз, жаным эже! Бу киши үчүн мени сабаңыз!.. Мени соттотуңуз? Бу акемдин чиедей 6 баласы бар. Ошолорду жетим калтырбаңыз!

Арапбаева *(ачуусун токтото албай калчылдап)*. Качкынга камчы урулат! Аёосуз урулат!

Зеленин. Эсиңизди жыйыңыз. Чатак ырбабасын Жаркын Арапбаевна! *(Баятан бери сөзгө аралашпай окуяга түтөп отурган Мажид сөзгө кийлигишет.)*

Мажид *(ыза менен)*. Эй, жер астын-үстүн болсо да сакалдуу кишини сабоого кантип дит бактың?! Башталган иш бүтөт. Жүрөккө калган так бүтпөйт. Бу шордуу душмандык ойлоп качты дейсиңби?

Букей. Соттотпогула! Күнөөсүн күн-түн иштеп актайт. Мен жардамдам. Силер эмне унчукпайсыңар, эжекебайлар! *(Ачуусун токтото албай калчылдап турган Арапбаеваны Зеленин ээрчитип кетет.)*

Дарыйка. Кумсарган өлүгүндү көрүп берейин! Мындан жакшылык болбойт! Эркекти сабадың, этегиң узарбасын.

Букей *(чыйралып)*. Эжекебайлар, сүф деп койсо учуп кетчү чымчык эмес бул эл! Эжекебайлар. Эмне үчүн сакалдуу кишини сабап жатса болушпайсыңар?!

Улгайган аял (*күңкүлдөп*). Көкүрөгү тунук бала, турмушту окуган китебиндей көрүп жатпайбы.

Дарыйка. Энесинин курсагынан чыкканда эле бизге муштумун туйуп чыкса керек!

Мажид. Заман бузулса да, адам бузулбаса... (*Качкынга.*) Сен дагы кокуйгүн киши окшойсуң! Өкмөттү сен аябасаң, өкмөт сени аяйбы?

Дарыйка (*Мажидге тийгизип*). Силердей эркек болсом...

Мажид. Мушташат белек. Кой балам сакалдуу кишини тукурбагын, катынга теңелип... (*Качкынга.*) Жүр, сени рабатка кийрип коюп, ууга чыгайын. Дагы кетип калба?! Арапбаевадан шайтан качып кутулбаса, адам кутулбайт. (*Качкынды ээрчитип кетет. Букейден башкалары рабатка киришет. Букей маң боло очоктун жанына келип тымызын ыйлайт. Абайлап басып жанына Дарыйка келет*).

Дарыйка. Качкан киши жакыныңбы?

Букей. Силер коркконуңардан иштеп жүрүпсүңөр. Атамдай болгон кишини... (*Шолоктоп ыйлайт.*)

Дарыйка. Мага окшоп боорукер окшойсуң... Албуут Арапбаеванын көрсөткөн кордугу көкөйгө тийди. Канткенде өч алабыз Букей?.. Жабыла качып кетсекпи?..

Букей. Ал жумуштан качкандыкка жатат, эже.

Дарыйка. Сабатың бар, эжелериңдин өчүн алып бер, Букей.

Букей. Кантип?..

Дарыйка. Арыз жаз, баарыбыз кол коюп Арапбаеванын өзүн соттотобуз. Аз күндө сени сабайт.

Букей. Мен өз ыктыярым менен келгем.

Дарыйка. Арапбаева кетирбейт эми. Канкор катын.

Букей. А мен өзүм кетпейм.

Дарыйка. Балалыгын. Чыдай албайсың го.

Букей. Чыдайм!

Дарыйка. Өзүң бил. Биз башка, көзгө койгулатып көнүп калганбыз. Бул жаакты чапса, бул жаакты тозуп бермей.

Букей. Сизди качан сабады?

Дарыйка. Кокус кетип калсам...

Букей. А сиз кетпеңиз.

Дарыйка. Жаным кыйналып кетти.

Букей (*өкүнүп*). Эмне үчүн өз намысыңарды сактабайсыңар, Дарыйка эже?

Дарыйка. О, кокуй, кайдагы намыс? Буйдалатып жетекке түшүп бербедикпи.

Букей. Капаланбачы алтын эжем, шайыр эжем. Согуш бүтөт, ый токтолуп, күлкү жаңырат.

(*Арапбаева, Зеленин келет. Дарыйка жылып жок болот.*)

Букей (*ызалуу*). Балбан экенсиз!

Арапбаева. Көпчүлүк бар жерде тартип сакталат.

Букей. «Казанчынын өз эрки кайдан кулак чыгарса...»

Арапбаева. Какшыкпы?..

Букей. Эл макалы.

Арапбаева. Орду жок макал.

Букей. Орунсуз макал айтылбайт. Эл акылман.

Арапбаева. Дезертирге болушпагын.

Букей. Болушканда сизге кимдин алы жетет?

Арапбаева. Кой садагасы, жаакташпай өз ишинди бил.

Букей. Сизге сот жок деп ойлойсузбу?

Арапбаева. Балээ кыз го?

Букей. А сиз мүйүзү жок музоо деп жүрдүңүз беле?!

(*Тоотпогондой кекейе басып кетет.*)

Зеленин. Жакшы эмес. Бирөөгө кол көтөрүүгө кандай укугуңуз бар?

Арапбаева. Укук менен сүйлөшсөк анда, сотко берели.

Зеленин. Туура. Сот акыйкаттасын.

Арапбаева (*паузадан кийин*). Инженер болгонун менен дале бала окшобойсуңбу?..

Зеленин. Түшүнбөдүм...

Арапбаева. Кийин мага окшоп, чачыңды кыроо чалганда түшүнөсүң...

(Пауза.)

Арсыз боорукерликтин кереги жок. Давай эртерээк повесткаларды монтажниктерге жеткир. Жанагы качкын кайда жүрөт? *(Зеленин рабаттан качкынды ээрчитип чыгат.)* Эң оор участокко сал. Эми качсаң кашайып каласың? Жөнө *(качкын чыгып кетет.)* Николай, бул кишинин үй-тиричилиги, жөн-жайын билчи. Турмуштары өтө начар болсо балдарын убактылуу детдомго өткөрүп коёбуз.

Зеленин. Жакшы болот, Жаркын Арапбаевна!

Арапбаева. Балдарынан кам санабай иштей берсин... *(Зеленин кетет. Пауза. Арапбаева очоктун жанына келип ойлуу олтурат.)* Бир кишинин тогуз баласы болот. Балдардын энеси дайыма тамак ичээрдин алдында балдарын ыйлата уруп туруп анан тамак берчү экен... Эри: «тамак берердин алдында эле чыркыратып ура бергенин эмнең» десе, антпесем тойбой калдык деп ыйлашат. Үзүмчүлүк убакта кимисин тойгузам. Ошондуктан алдын-ала опузалап коём дептир. Бечара эне 9 баласын ыйлатып коюп, өзү ыйлаган жок дейсиңби?.. Алардын ар бири үчүн 9 эсе сыздагандыр. *(Пауза.)* Сиз кайда, Мажид аке?

Мажид *(суз)*. Ууга...

Арапбаева. Менин атымды минип кетиңиз.

Мажид. Жок. Кудай эки бутума кубат берсин.

Арапбаева. Минип кетиңиз Мажид аке?

Мажид. Дарыядан сүзүп чыккан киши кыйынбы же сүзүп чык деп буйрук берип жээкте турган киши кыйынбы?

Арапбаева. Түшүнбөдүм...

Мажид. Мен да түшүнбөдүм.

(Кетет, Пауза. Арапбаева рабаттан Букейди чакырат.)

Арапбаева. Букей... (*Букей чыгат.*) Өзүңдөн улуу кишиге опурулбай жүр садагасы. Сен али турмуштун ойку-кайкысын баамдоочу убактың келе элек.

Букей. Көп жашаган киши эле баарын билип, бизди эчтеке түшүнбөйт деп ойлойсузбу. Качан эркекти аял урчу эле эже?..

Арапбаева. А качан сендей секелек эжеси менен кермурут айтышчу эле.

(*Ушул убакта шабро польто, хром өтүкчөн Сулайманов менен милиционер келет.*)

Сулайманов (*Букейден көзү өтүп*). Мен жолтоо болгон жокмунбу?

Арапбаева (*түшүнбөй*). Эмнеге?

Сулайманов. Азыркы кыз мында иштейби?

Арапбаева. Ооба, эмне болду?..

Сулайманов. Жылдыздуу кыз экен.

Арапбаева. Коюңузчу, жаш кызды.

Сулайманов. Мен деле картаң эмесмин...

Арапбаева. Ой, көптүңөр го эркектер! Сиз тийишчу кызбы ошол. Эми бу жерде калган эркектер колуңардан келгени ушу да.

Сулайманов. Хе, сиздин ушундай өткүр, бетке чабар эркек мүнөзүңүз жагат.

Арапбаева. Каадалуу эркек жок болсо, катын каадасын бузат жолдош Сулайманов.

Сулайманов. Ой, бо-ой, сиз тамашаны унутуп баратыпсыз. Мен жөн эле тамашаладым. (*Иштиктүчү.*) Ко-ош, иштер кандай, жолдош Арапбаева?.. Жамгыр тоскоол болгон жокпу ишке?

Арапбаева. ...Мейли бороон-чапкын жүрсүн. Бардык күч мобилизацияланат.

Сулайманов. Жүз аял оңой күч эмес жолдош Арапбаева. Алардын моралдык патриоттук сезимин көтөрүп: аялдар – Мекен ээси!.. Аялдар журт уюткусу!..

Арапбаева (*сөзүн бөлүп*). Оо, мындай сөздөрдүн нечени айтылды.

Сулайманов. Вообщее келечекте айта жүргөнгө бул ишти жалаң аялдар бүтүрүшсүн. *(Милиционерге.)* Сен кандай дейсиң?

Милиционер. Туура.

Сулайманов. Дезертирлик кылып качып-безгендери жокпу?

Арапбаева Жок.

Сулайманов. Оору-сыркоолор...

Арапбаева. Жок.

Сулайманов. Эртең дары-дармек алып доктор келет.

Арапбаева. Биз үчүн кам көргөнүңүзгө чон, ыракмат.

Сулайманов. Кароосуз калтырбайбыз. Кооперативге кийим-кече келип калса, биринчи силерге жибертебиз .

(Жырттык өтүк, малакайчан Бердибек кирет.)

Бердибек. Атсалоом алейкумдар... *(Эч ким алик албайт.)* Вaleyкум ат салам. Хе, кескелдирик кейиптенген кайдагы неме деп таң калып жатасыздар го... *(Сулаймановго.)* Сиз мага таң калбаңыз, мен сизге таң калбайын. Чапаныңыздын чаңы жок. Ээгиңиз кеберсип, өтүгүңүз майрыйбайт, текшерип келген чоңдордон болбоңуз.

Сулайманов *(Арапбаевага)*. Бу киши кайдагы киши?

Арапбаева. Монтажник, Бердибек аке.

Бердибек *(Арапбаевага)*. А бу киши кайдагы киши?

Арапбаева. Обкомдон. Жолдош Сулайманов.

Бердибек. Оо!.. Анда датым бар улук.

Сулайманов. Жарым эс немеби?

Бердибек *(ызалана тцшөт)*. Эмне дедиңиз?!

Сулайманов. Эмне үчүн улук дейсиз?

Бердибек. Илгери улук дечүбүз.

Сулайманов. Сөз төркүнүн байкап сүйлөнүз.

Бердибек. Мен сабатсыз кишимин, сөзүмдөн калет кетсе кечирип коюңуз.

Сулайманов *(Арапбаевага)*. Ата-теги ким мунун?

Бердибек. Менин ата-тегимди сурап жатасыңбы? Менин ата-тегим илгери малай, кийин кедей-дыйкан

болушкан. Башкаларга буйруган кымыз, эт, менин ата-тегиме буйруган эмес. Өңгөлөр күлгөн күлкүнү менин ата-тегим билген эмес. Күн ысыкта чымын да ызылдап ун чыгарат. Менин ата-тегим мөстөйүп келип, мөстөйүп кеткен бир макулуктар болучу. Хе, өзүмдү болсо көрүп турасыз. Урсаңыз чегөлөп берем. Жакшылык кылсаңыз ыракматымды айтам. Бу турмушта башка аласа-бересем жок.

Сулайманов. Кандай жакшылык сурайсыз?

Бердибек. Ат жемсиз баспайт. Трактор деле майсыз жүрбөйт экен, кара курсакка бирдеме кайрылыңыз. Карын ток болсо азандан күүгүмгө чейин ураалап иштей бермей.

Сулайманов (*Арапбаевага*). Монтажниктерге колхоздордон оокат бөлүнүп берилсин дебедик беле.

Бердибек. Өткөн айда үч эчки, үч кап макканын адыратмасын алганбыз. Ада болду.

Сулайманов. Болгонун берип жатабыз.

Бердибек. Бергениңердин жумурга токтому жок. Ырас айтам. Маңызы бар, ширеси жок оокат, кара жумуш иштеген кишиге кубат бербейт, улук.

Сулайманов. Анжияндын ашын жеген эч ким жок. Матак неме көрүнөсүң. Жайыл дасторкон кайда экен?!

Бердибек. Эмне бакырасыз?!..

Арапбаева. Бердибек аке, жолдош Сулайманов биз үчүн атайы обкомдон келди. Жай сүйлөшүңүз.

Бердибек. Ошол уксун деп, үнүмдү бийик чыгарып даттанып жатам.

Сулайманов. Фамилияң ким?

Бердибек. Таштанбек уулу Бердибек.

Сулайманов. Мен сени жумушчу батальонуна жибертем.

Бердибек. Башка жакшылыгыңыз жокпу?..

Сулайманов (*Арапбаевага*). Алчы таасы жок жаак жанган неме го мунуңар?

Бердибек (*ызалуу күңкүлдөйт*). Неме дейт!.. Неме...

Арапбаева (*Сулаймановго*). Жүрүңүз монтажниктерге. Каниет кылыш керек Бердибек аке. (*Арапбаева Сулаймановду ээрчитип кетет. Сахнада Бердибек.*)

Бердибек. Туура айтат. Каниет кылыш керек.

Суусар!

Суусар. Ой, и-ий... Кайта-кайта эле келе бересиңерби?..

Бердибек. Санаам тынчыбай сагынып жатсам кантейин.

Суусар. Түлөгөн тайлактай болгон шордуум ай...

(*Бердибектин цстү-башын оңдойт.*)

Бердибек. Сары тондун ичинде саргарып жаткан алтын бар. Куур тондун ичинде күмүшкө бергис баркым бар. Колум коло, бутум алмаз, көзүм иликтир, ха-ха-ха... (*Элжиреп.*) Асылым... Кичинекей чымчыгым... Карыганда тапкан махабатым!.. балалыгымды, жаштыгымды кайра жандырган жан чырагым!

Суусар. Ой, ий!.. Ушунча жалынасыңарбы?

Бердибек. Жалынам!.. Үнүм өчүп, өмүрүм өткөнчө жалынам.

Суусар. Койгулачы, мага минтип эч ким жалынган эмес.

Бердибек. Кээде сени өзүмө да ыраа көрбөй кетем. Махабатка ийидим... Махабатка кулдук.

Суусар. Көп келбей жүргүлөчү. Арапбаева көрсө...

Бердибек. Эмне?.. Арапбаева бирдеме дедиби?

Айт чыныңды? Өлбөгөн жерде калам!

Суусар. Ал бизди аябай кайтарат.

Бердибек. Туура кылат. Силерди кайтарбаса чилдей тарап кетесинер.

Суусар. Корком.

Бердибек. Кимден?..

Суусар. Силерден, ушинтип жүрүп бир күнү кетип калсаңар, монтажниктерге повестка келди. Уктуңбу?

Бердибек. Уктым.

Суусар. Силерге жокпу?

Бердибек. Мен жумушчу батальонуна кетем.

Суусар. Эмне дейт?

Бердибек. Чын.

Суусар. Коркутпачы, Бекиш?

Бердибек. Коркпо, Бекишиң октон өлбөсө, жумуштан өлбөйт.

Суусар. Жакшы иштейт деп Арапбаева менен инженер алып кала албайбы?...

Бердибек (*ийнин куушуруп*). Арапбаева унчуккан жок.

Суусар. Ыркыйган кургурум, аякка барып...

Бердибек. Сагынам сени...

Суусар. Кат жазып тур...

Бердибек. О-о, кат жазганды билсем, небак эле мен дагы кайыш шапке кийген чоң болот элем го.

Суусар (*паузадан кийин*). Мен... кош бойлуумун, Бекиш.

Бердибек (*толкундана*). Оо, кудай! Бердибек эми кайра жашарат. Токтоосуз үйгө жөнө! Ачкыч көңдун тубүндө. Коңшу-колондор сураса Бердибектин жубайымын де. Мен азыр Арапбаевага айтам. Никелуу аялым дейм!..

Суусар. Акырын, эл угат.

Бердибек. Бердибек эми кайра жашарат. (*Суусарды көтөрүп эркелетет. Ушул убакта эркектердин хору угулат. Рабаттан аялдар чыгат.*) Монтажниктер келатышат.

Улгайган аял. Эй келиндер, эркек аттуулардын баары кетип баратышат, же берээрге оокатыбыз жок. Эми эмне кылдык арман кун! Караныңардан кагылайындарым ушул тизилген тобуңар бузулбай кайра келээр күн болор бекен?.. Ай аялдар селдейип тура бербей кыр- кырга чыгып кол булгалап коштошуп калгыла! (*Аялдар сахнага толуп чыгат.*) Кудай жандарына кубат берсин! Оомийин!

(*Аялдар «Оомийин» деп көккө колдорун сунуп тура беришет. Эркектер хору алыстан угулат.*)

К ө ш ө г ө.

ЭКИНЧИ БӨЛҮМ

Түн. Сахнанын ортосунда алоолонуп күйүп жаткан очок. От итеректей байпак, колгап түйүп олтурган аялдар. Алардын ар биринде түйдөк салып асынган баштыкча.

Сахнанын оң капталындагы чакан палатканын ичи ширма менен эки бөлүнгөн. Бир жак бөлүгүндө инженер Зеленин. Ал түнкү тынчтыкта орустун эски «Очи черные» романсын мандолинге ойноп ойлуу олтурат. Палатканын экинчи бөлүгүндө Арапбаева, фонарлуу чырактын маңдайында байпак түйүп тунжуроодо. Сахнада жымжырттык. Тек гана мандолиндин үнү боздойт.

Арапбаева. Николай...

Зеленин. Ов!..

Арапбаева. Эртең азандан кетebиз.

Зеленин. Билем.

Арапбаева. Укта, эс ал.

Зеленин. Музыка ишке тоскоол кылбайт. Жаркын Арапбаевна. Музыка жүрөк толкутуп, кыял жибитет. Адамды чыйралтат. Сиз Россияда болгон жоксуз ээ?.. Согуш бүткөндөн кийин сөзсүз кыдырып чыгыңыз. Адам баласы таңгалып, суктанчу жерлер Россияда... Аякта да жамгыр дымбырт коюп, куду жайлоо сымал абаны бат-бат тазартып турат. Асман мелжий созолонгон кайыңдарычы! Эртең менен жуунуп таранып, чачын өргөн сулуу кыздардай койкоюшуп сымбаттуу да, ажарлуу. *(Мандолиндин коштоосу менен ырдайт.)*

Ак кайыңдын түбүндө кыял балкып,

Отурушту эки жаш маңдай-тескей

Күн күркүрөп, нөшөр жаады электете,

Оо, жаштык тура берди аны сезбей.

Ох, кайта-кайта эле өбүшө берчибиз. Мен өбөм, ал өбөт, мен өбөм, ал өбөт. *(Улутунуп.)* Санбатта... Ме-

дик... Офицер... Жакшы ырдайт... Жакшы бийлейт... Экөөбүз бал маскарадарга барганда, колдон-колго өтүп, мени менен бийлөөгө үлгүрө албай калчу... Мен ичим күйүп, көкүрөгүмдү папироско ыштап, туталана олтура берчүмүн... Ал ак көңүл элпек болучу. Эч кимдин шагын сындырбай чакырган киши менен бийлей берчү... (Пауза). Угуп жатасызбы?.. Сиз менен көзмө-көз беттешип, бакыт, таалай, келечек жөнүндө сүйлөшүүгө болбойт турбайбы... Укта, иште, отур, тур!..

Адам бирөөлөргө сырын айтпай, тымызын ичтен сызып жүрө берсе, жарп жазылып, кабак ачылбай бук болот экен... (Пауза.) Аял кишинин асыл касиети, анын сезгичтиги, назиктиги Жаркын Арапбаевна... (Пауза.) Мен сиздин тынчыңызды алдым окшойт. Ыйманда жатыңыз. (Палаткасынын эшигин шарт түйүрүп алат. Арапбаева үңкүйүп колгап түйүп отура берет.)

Арапбаева (үшкүрүңүз). Кайта-кайта эле өбүшө берчүбүз. Мен өбөм, ал өбөт. (Тымызын солкулдап ыйлап, кат окуйт.) «Жаркынтай табияттын таш боор кырсыгынан оолак саксаламатта жүрөсүңбү? Аял баркы алыста жүргөндө билинет экен. Уктасам түшүмдө, ойгонсом оюмдасың. Сагындым... аябай сагындым! Канатым болсо сага учуп барып, кусам таркагыча, черим жазылганча өпкүлөп, жыттагылап... Мен болсом көптүн бири катары ыйык мекенимди коргоп, душман менен жан аябай согушуп жатам. «Отличник стрелок» деген наам беришти. (Пауза.) Ак жүр, адал жүр».

Ичинин тарын кантесиң. Өзүң түгүл арбагыңа акмын. Мен дагы эч кимге билгизбей кез-кез ушинтип бугумду чыгарып алам... Россия... Россия... Кемелимдин сөөгүн жашырган мага да ыйык жер... Россия... Өлбөсөм Ала-Тоонун бир ууч топурагын жеткирермин... Болду бырылдаган өлүгүндү көрөйүн... Чоң иштин башында туруп...

Улгайган аял. Капырай бир ажылдасаңар ээ-жаа бербей, бир тымпыйсаңар мисирейип коёт турбайсыңарбы. Үн чыгарып олтуралы тирүүчүлүктө.

Сары келин. Үн чыгармак түгүл сиркебиз суу көтөрбөй араң олтурабыз. Күндүзү жер казып, түнкүсүн тор түйсөк. Мынча колгап, байпакты күйөөм үйдөн кийген эмес.

Улгайган аял. Жакшылыкка багышталган ишиңе наалыба урган.

Дарыйка. А, жерге кир!.. Тоголок келин томолонуп уктап калыптыр.

Суусар. Уктабай эле адатынча санааркап жатат. Элден бөтөнчө муңайбачы байкуш? Келет. Сенин эриң сөзсүз келет. Ай катындар тоголок келиндин эри келет ээ?..

Жабалактаган үндөр. Келет. Жолдо келатат дейт. Мүмкүн сени күтүп үйдө олтургандыр.

Дарыйка. Түү!.. Эрректин ушунчалык барктуу экенин билгенде, эркек болуп туулбайт белем. (*Куудулдана.*) Ох ты. Суусар! Сен колтукта, Ай Маруса сен оң колтукта, Айда пошел бадалга! (*Күлкү.*)

Анан Арапбаеваны...

Сары келин. Акырын, Арапбаева уктай элек.

Дарыйка. Билем. Ал шүмшүк күзөтчүдөн бетер таң аткыча уктабайт. (*Асынган баштыкчасынан байпак алып.*) Мына, Умай эне. Керкидей бутуңа кетмендей байпак! (*Күлкү.*) Арстанымдын өзүнө тийсин. Ак жолтой байпак болуп, Дакисине ээрчитип келсин. Колтугума ката турайын; кокус жыттап калса, жыпар жыттуу Даким түйгөн экен десин.

Суусар. Башка кишиге тийип калсачы?..

Дарыйка. Дарыйканын жыты баарына дары!

Сары келин. Ырас айтат. Алар деле аял жытын сагынгандыр (*Улгайган аялга.*) Өчүр тизмеден. Бүттүм.

Улгайган аял. Кичинекей түйүп коюпсуң.

Дарыйка. Кичине эмес. Кашыктай бутуна калактай байпак киймек беле. Ал менин жакын кайним. Өзүнө туура келет.

Улгайган аял. Келиндер! Көз жашка чыйралып бүткөн буюм ыйык болот. Бүткөнүңөр ичиңерден тилек тилеп, капка сала бергиле.

(Бөтөнчө ээги-башын эбиретип, түйгөн байпагын. өөп-жыттагылап Тоголок келин капка байпак салат. Анын соңунан башкалары салат. Улгайган аял байпак, колгап өткөргөн аялдарды тизмелеп сызып отурат. Суусар жашка майланган көзүн, элден ала кача бышак-таган бойдон рабатка кире качат.)

Сары келин. Суусарга эмне болду?.. Күйөөсү аскерден качып, камакта дегени чынбы?..

Улгайган аял. Жамандыкты жаап-жашыра албайт экенсиң го...

Сары келин. Ошондой...

Улгайган аял. Эмне ошондой?..

Сары келин. Дегинкисин айтам...

Улгайган аял. Сак кулаксың ээ?..

Сары келин. Бердибек акенин аялы жокпу?

Улгайган аял. Тиесиңби?

Сары келин. Жо-ок кокуй!

Тоголок келин. Кудай колдо, теңир колдо. Кудай колдо, тенир колдо. Бирөөгө үн чыгарып дит бакпаган Жоошбайыма көз сала жур кудай. Менин бул тирүүчү-лүктө тапканым, күткөнүм эң кымбатым Жоошбайым. Атылган ок сага тийбей кайып өтсүн! Күтөм сени! Аяктан сен окус болсоң быяктан мен жок болом жаным биргем!

Дарыйка. Тох! Мына сүнүү! Эй Тоголок, өзүң муштум-дай болгонуң менен жүрөгүң тоодой турбайбы.

Келет. Кеткендердин баары келишет. Чөкпө, муңайба. Кат алып турасыңбы?

Тоголок келин. Былтыр бир кат келген.

Дарыйка. Ай катындар! Күйүтү күчтүү Тоголоктун көңүлүн ашчу бир даба тапсаңар боло!

(Арапбаева чыгат. Колундагы колгапты капка ыргытат.)

(Пауза.)

Арапбаева. Баары өткөрүштүбү?

Улгайган аял. Үчөө өткөрө элек.

Арапбаева. Бүткөнүңөр барып эс алгыла!

Улгайган аял *(шыпшынып)*. Үркөр төбөдөн ооду...

Арапбаева. Букей кантип калды?

Улгайган аял. Жатат солуп. Үйүнө жеткирбесеңер...

Арапбаева. Келсинчи мага.

Улгайган аял. Азырбы?

Арапбаева. Ооба. *(Капты көтөрүп кетет. Үч аял өйдө карабай шаша түймөлөрүн түйө беришет. Улгайган аял Букейди ээрчитип чыгат.)*

Букей. Эмнеге чакырды?

Улгайган аял. Билбейм.

(Улгайган аял Букейди көзү менен узатып, кайра тичнөгүнө келет.)

Арапбаева. Кел Букей. Отур. Үйүңө кетесиңби?

Букей. Сынап жатасызбы?

Арапбаева. Чын айтам.

Букей. Жүз эжем кайда болсо, мен ошол жерде болом.

Арапбаева. Ооруп жатпайсыңбы?

Букей. Өлбөйм! Мага бооруңуз ачыбасын!

Арапбаева. Кандай тескери кызсың! Мен сенден сурабайм, буйрук этем! Эртең Бердибек акең үйүңө жеткирип келет.

Букей. Менден кутула албай тажап турасызбы? Кетпейм дедимби, кетпейм!

Арапбаева. Эмне үчүн?

Букей. Мүмкүн өмүрүмдө мындан кыйын шарттарга дуушар болом. Ак кол аталып, бир зөөкүрдүн алдында тырпырап таяк жегим келбейт. Бул турмушта аңкоолор менен макоолор түйшүктү билбей жашайт. Нагыз адамдын бул турмуштан тапкан ырахаты анын түйшүктүү эмгеги.

Арапбаева. Букей, менин сендей кызым бар. Сен...

Букей. Менин сиздей апам жок. *(Ызалана ыйлап жиберет.)*

Менин апам боорукер, эркек кишини сабамак тургай аялга үнүн чыгарбайт. Сиз егүнү акемди сабаган күнү

мени сабадыңыз! Жүз эжемди сабадыңыз! Ата- журттун ызаат сый салтын сабадыңыз!

Мага боор ооруганыңыз калп! Сиздин жүрөгүңүз Көк-Арттын музундай муздак, мээримсиз жүрөк! (*Шарт чыгып кетет. Тор түйүп отурган үч келин таңгала элейип калышат.*)

Үчөө. Биз бүтүп калдык.

Биринчи келин. Аз калды эле.

Экинчи келин. Мен бүтмөйүнчө жатпайм эже.

Үчүнчү келин. Эртең таңсаардан кетебиз ээ эжеке?

Биринчи келин. Биз сизди аябай жакшы көрөбүз.

Экинчи келин. Чын эле эже.

Үчүнчү келин. Мына бүтүп койдум эжеке.

Арапбаева. Баргыла түнөгүңөргө. Түймөңөрдү таштап кеткиле.

(*Үч келин түймөктөрүн Арапбаевага берип, түнөктөрүнө кетишет. Арапбаева очоктун жанына келип, үчөөнүн калтырган түймөгүн түйөт. Чоң кап эт көтөрүп Мажит келет.*)

Келдиңизби?

Мажид. Тирүү адамдын ырыскысы түгөнбөйт. Тирүүчүлүктүн өзү ырыскы. Олжолуу келдим.

Арапбаева. Сизге чоң ыракмат Мажид аке.

Мажид. Мага эмнегө ыракмат. Рахматты ушундай берекелүү жерди тапкан, тээ небаккы өткөн кыргыз аталарыңа айт.

Арапбаева. Бүгүн келбесеңиз жүз келиниңиз тең сизди издейбиз деп жаткан.

Мажид. Эмнеге?

Арапбаева. Беш күн жоголбодуңузбу?

Мажид. Чор таман киши жоголбойт. Тогуз-Торонун тоолорунда жүрдүм. Ат ташыркап жолдо калды.

Арапбаева. Муну жөө көтөрүп келдиңизби?..

Мажид. Ооба.

Арапбаева. Экинчи минтпеңиз Мажид аке. Жаныңызды аяңыз.

Мажид. Жатып алгандан жан жай албайт. Көнүмүш иш. Мага кабатыр болбо.

Арапбаева. Чай коёюн...

Мажид. Жок ичпейм.

(Пауза.)

Арапбаева. Билем Мажид аке, сиз мени жаман көрөсүз.

Мажид. Жек көрөм! Уктуңузбу, жек көрөм! Мени бу жерге тушаган жүз келиним. Болбосо...

Арапбаева. А, меничи! Мени тушаган ким?!

Мажид. Мага кыйкырбаңыз?!

Арапбаева. Сизге кыйкырган жокмун.

Мажид. Мага эмес, тук адам баласына үнүндү көтөрбө. *(Пауза.)* Тил алсаң ошент, тил албасаң адатыңча дүрбөлөң салып, билгениңди иште.

Арапбаева. Чай ичиңиз. Суранып жатпайымбы сизден. Отуруңуз. Арапбаева деле жүз келиниңиздин бири го. *(Палаткадан түйүңчөк апкелип, Мажиддин алдына коёт. Нан, кант ж. б.)*

Же мурда эл башкарбасам... Тартип сакташ үчүн какыс-кукус деле керек го. Болбосо күчү күйүтүнө ашынып турган аялдардын кимисине ээ болом... Өзүңүз «Замандын долусу адамды да долу кылат» деп жүрбөйсүзбү?

Мажид. Айла жокко арга жок.

Арапбаева. Туура айтасыз арга жок. Башка мүшкүл иш түшкөндө эр камчысын аялы алат турбайбы.

Мажид. Адам пендесине камчы үйрүлбөсө...

Ансыз деле өмүр ченелүү.

Арапбаева. Нандан алыңыз, тандыр нан.

Мажид. Кайберендин боор этине тоюп алгам, чай ичейин.

Арапбаева. Күн ызгаар тартып турат, суукка урунуп...

Мажид. Ырас эле чайды шашпай рабаттан ичейинчи.

Арапбаева. Киркогуңуз болсо мага бериңиз, жууп берейин.

Мажид. Ыракмат, болгону үстүмдөгү. *(Мажид рабатка кирип кетет. Сахна караңгылап, кайра жарык болот.)*

Биринчи бөлүмдөгү көрүнүш. Күн ачык. Алыста дүңгүрөтө тоо жарып жаткан монтажниктер. Обочодогу кемегеде бууланып эт кайнап жатат. Мажид сорпо сапырып келип, чокой-чарык жамоо ишин улантат. Созолонтуп мундуу ырдаган үн угулат. Рабаттан Букей чыгат. Эки жакты карап Мажидди байкабай казандын жанына келип, ойлуу бир аз турат да, анан казандан эт чыгарып алат. Мажид аны көрмөксөн боло шек билгизбейин дегендей рабатка боюн жашырат. Букей ээндеп кетүүгө авансценаны карай келатып, Мажидге көзү чалдыгат.

Букей *(апкарып)*. А, Мажид аке!..

Мажид *(сыр билгизбей)*. Ов...

Букей. Чокой-чарык жамап отурасызбы?

Мажид. Ооба, кызым.

Букей. Мен сизди жок экен деп... Мен сакайдым Мажид аке, ишке баратам. Күн сонун тийип турат...

Мажид. Бүгүнчө коё тур кызым. Эл келе электе экөөбүз баштан таңалы. *(Мажид казанды көздөй баратканда Букей жерге түшкөн этти рабатты. көздөй ыргытат. Мажид казандан эт чыгарып, аякка сорпо куят.)* Адам аягы тепсебеген жерден чөп жеген кайберендин эти дары болот. *(Букей ыңгайсыздана Мажиддин жанына барат. Мажид ажарлуу жылмайып коёт.)* Ал кызым, уялба.

Букей *(паузадан кийин)*. Эмне себептен адам уурулук кылат, Мажид аке?

Мажид. Жокчулуктан, ачкөздүктөн, уурунун ниети кара.

Букей. Менин ниетим ак, Мажид аке. Эжекелеримдин жыргал турмушу үчүн жаныңды кый десе кылчактабай көнөм.

Мажид. Ал эстүүлүгүң. Ракмат. (*Пауза.*) Кыңырылып ачка олтурган адам жандалбастап көнөчөккө колун салса, ал уурулукка жатпайт. Желденбей төшөккө оронуп оокаттан. Тердесең ысыгың чыгат. (*Мажид Букейди рабатка кийрип, кайра чыгат.*) Ка-ап!.. Катуу уялып калды. Жанатан оокаттантып койбой, ка-ап!.. (*Сакал-муруту өскөн Зеленин кирет.*)

Зеленин. Мажид аке! Качан келдиңиз?

Мажид. Түндө келдим.

Зеленин (*казанга көз кыйытып*). Жолдуу келгениңиз сезилип турат. Сиз биздин бактыбызга жаралыпсыз, Мажид аке.

Мажид. Мергенчинин олжосу элдики. Айыл, журт бакканга жарабаган мергенчи эмне кылат мылтык кармап. Саал-паал көкүрөгүм какшап күйүккөнүм болбосо, эчки-теке секирген жерден мен деле аттап кетем.

Зеленин. М... да... чарчабайт экенсиз.

Мажид. Чарчоого чолоо жок. Утур карап үмүт күткөндөрү мен. Токчулукта көрсөткөн миң жакшылыктан жокчулукта көрсөткөн бир жакшылык эсте калат. Унутулбайт. Нечедесиң?

Зеленин. Жыйырма жетиде.

Мажид. Катын-балаң барбы?

Зеленин. Жок.

Мажид (*тамашалап*). Ыя кокуй, колтугуң муздай электе үйлөнбөйсүңбү?! Танда, жүздүн бирин.

Зеленин. Кыргыз кыздары мага тийеби?!

Мажид. Эмне үчүн тийбейт. Ал илгери тукум бузулат деп башка улутка кыз берчү эмес. Заман өзгөргөн сайын кыял, мүнөз да өзгөрөт тура. Азыр башка улуттан куда-сөөктөрүбүз көп уке.

Зеленин. Цивилизация!.. Менин күткөн кызым бар.

Мажид. А, мунуң дурус кеп. Эңсеп, күтүп, сагынып үйлөнгөнгө не жетсин. Мени эне-атам он төрт жашымда үйлөнткөн.

Зеленин. О, боже!..

Мажид. Үч ай качып жүрдүм. Акыры зордоп үйгө алып келишти. *(Күлүп.)* Колуктуң жалгыз олтурат, барып сүйлөш деп жеңелерим үйгө кийирсе, секелек бир кыз турат. Мен аны ошондо биринчи көрүшүм. *(Күлүп.)* Атамдын койнуна жатып көнүп калган жаным, түн ичинде кайра атамдын койнуна келип жатып алуучумун. *(Күлкү.)* Акыры кошулдук. Келе төрө попорос?..

Зеленин. Махорка.

Мажид. А, эптеп түтүн болсо болду. *(Пауза)*. Тамеки ороп тартышат.

Зеленин. Дарыйканын качып кеткенин уктуңузбу?

Мажид. Кашак!.. Качан?..

Зеленин. Бүгүн төртүнчү күн. Арапбаева издеп кетти.

Мажид. Ка-ап!.. Ал арам былтыр да жол казгандан качкан. Эми эмне болот ага?..

Зеленин. Арапбаева табат аны.

Мажид. Табарын табат дечи, бирок... Уке ушул жашка келгени Арапбаевадай каардуу катынды көрбөдүм. Суу дөңгөчтү мокок ара менен кыйнап таарытчу аял мына ушул Арапбаева.

Зеленин. Сиздер аны түшүнбөй жатасыздар. Эри фронтто...

Мажид *(сөзүн бөлүп)*. Мекен үчүн кан-жан берүү колкого жатпайт. Ал ыйык милдет. *(Пауза.)* Элди зар какшатып бий болгончо, ошол элдин карапайым кулу бол уке.

Зеленин *(күлүп)*. Мен бий да болбойм, кул да болбойм, Мажид аке. *(Убап-чубап аялдар келет. Мажидге жүгүнүп, таазим кылышат.)*

Мажид. Ыйман берсин, ыйман берсин балдарым!.. Чоккой-чарыгыңарды жамап койдум. *(Аялдар бут кийимдерин алышат.)* Чөйчөк-аягыңарды алып, наркы көк жайсаңга олтургула. Мажид акеңер силер бир тоёрлук таап келди! Суусар?!

Суусар. Эмне аке?!

Мажид. Казан чыгарыш.

Зеленин. Мен чыгарышайын. *(Мажид, Зеленин казанды сыртка чыгарып, кайра келишет. Тоо жардырган үн.)*

Мажид. Иштеп жаткан кимдер?

Зеленин. Бердибек аке менен өгүнкү качкан киши.

Мажид. Эргулдар, эркек тана да. Тоо жардыра берип, кийиктерди алыска үркүтүп жибердиңер. Мурун тээ тетиги тектирчелерде эчки-теке жайнап жатчу. Азыр эчтеке жок.

Зеленин. Өмүрүңүздө канча кийик аттыңыз?

Мажид. Ким эсептеп жүрүптүр. Тогуздан аткан күндөрүм болду. Ата, эргулдар, келатышат. Дегеле шайдоот. *(Жайдары Бердибек менен Качкын келет.)*

Бердибек. Атсалоом алейкум, аткөл аман келдиңби? *(Мурун искеп.)* Эт жыттанат.

Мажид. Оу, карышкырым кантип билдиң?

Бердибек. Кабак-кашың майланышып Турат.

Мажид *(күлүп)*. Ха-ха... Бу сен балакетсиң.

Бердибек. Эзели чоң кишинин карды ачпасын. Ыйлай албай, күлө албай чыдайт экенсиң, эмне аттың?

Мажид. Бир курсагың тоёт.

Бердибек. Аб, баракелде! Майлуу этке бир тойсо үч күнгө каниет.

Мажид. Карышкырдын аш казаны экөө болот. Бир жегенде төрт аяк ботко жеп жүрбөйсүңбү. *(Күлкү.)*

Бердибек. Чынын айтсам майы жок ботко курсакка токтобойт. Айла жок. Болгонун жейбиз да. Арапбаева келатат. Аа!.. Кыз Дарыйка колго түшүптүр. Тигини Арапбаевага өңөртүп алган тура. *(Аялдар жарданып карашат.)*

Суусар. Үксүйгөн өлүк, баарыбызды жаманатты кылып...

Сары Келин. Эр экен, үч күн болсо да, үйүнө барып келди.

Букей. Жумуштан качкан эрдик эмес эже.

Сары келин. Эрдик эле...

(*Дарыйканы ээрчитип, Арапбаева келет.*)

Дарыйка (*албууттана*). Оо журт! (*Койнунан жулунган чач алып чыгат.*) Көргүлө муну! Көргүлө солдаттын жубайын! Ал тыякта кан төксө, мен быякта жаш төктүм, кокуй! Лам деген жокмун. Ичке тепти, башка тепти! Чачымдан сүйрөдү. Эрим урган эмес эл-журт! Колунду кара жама жесин! Оо кудай! Катын башың менен катынды сабадың, катып өл таркы! Мени күйгүздүң, күйүп өл таркы! Катындан таяк жегенче эркектин тепкисинде өлсөмчү кокуй!

(*Аялдар үн-сөз чыгарбай Арапбаеваны жекире тиктеп тура беришет.*) Мыкчыйба! Акшыйба! Соттот! Жогот!.. Аттырып жибер! (*Чачты көрсөтөт.*) Көргүлө муну! Көргүлө! (*Өңгүрөп ыйлайт.*)

Мажид (*ачуулу*). Эй, бул эмне кылганың? Буларда эмне өчүң бар, ыя?! (*Жулунат.*)

Бердибек (*Мажидди кармап*). Арапбаева!.. Көпчүлүккө өчөшсөң тепсеп кетет. Сен да аялсың, же көктөн түшкөн машаяксыңбы?!

Мажид. Тфу, наалаты!

Арапбаева. Акылы жок долуга болушпагыла!

Бердибек. Акылы жок адамды сабагандан акыл кирсе ааламда өлтүрө таяктачу кишилер айласыз көп. Акылсызга сабап акыл кошо албайсың, Арапбаева.

Зеленин. Туура айтасыз, Бердибек аке.

Бердибек. Мен дайым туура айтам. Чындыкты, акыйкатты, бизге окшогон «карапайым кишилерден үйрөнгүлө!» (*Туталанып.*) Экинчи аялдарга өкүм көрсөтсөңөр Бердибектен жакшылык күтпөгүлө! Биз коркконубуздан жүргөн жокпуз Арапбаева. Мен да кыргыздын султанымын! Менде да тоодой сүр, көлдөй толкуган кыял бар. Ах!.. Жер таянбай учуп жүргөндөй жүрөсүңөр. Канчалык

чамгарактап, көтөрүлбө, акыры таянарыңар жер. Бүркүт да баласын жерден учурат жолдош Арапбаева.

Зеленин. Чыны менен мыкаачы аял экенсиз. Аялдын чачын жулуп... *(Жабалактаган үндөр: «Акыйкат бар! Жоопко тартылсын! Чоң өкмөткө айтабыз! Оосурган уйдай кылабыз. Көрчү кумсарып турганын! Жогол! деген сөздөр чыгат, ызы-чуу.)*

Улгайган аял. Пайгамбар сыйлаган аялды Арапбаева сыйлабады. Чыдадык... Аябай чыдадык!.. Ооба, Дарыйка күнөөлүү: ишти таштап, бизди таштап качып кетти. Ан үчүн жазасын өкмөт берет. Киши эмес атты башка чапчы эмес эле го, Арапбаева? Ушундай кордук болобу?

Мажид. Кеп жебеген немеге сөз айтып бекер. Оокатыңар муздай электе тамактанып алып, ишиңерге баргыла. *(Арапбаева, Зеленинден башкасы кетет.)*

Зеленин. Мына! Сиздин метод, принцибиңиз. Темирдей тартип сактаганыңыздын тыянагы.

Арапбаева *(дендароо)*. Ырысын жейт. Чачын жулмак түгүл кол көтөргөн жокмун. Караван базарында күн карама сатып олтуруптур. Мени көрүп ал чаңырып качты. Элден уялып андан мен качтым. Милиция кармады. Балким долуланып провокация жасасам, Арапбаева кетирип иет деп ойлодубу... *(Чыңырып.)* Кетпейт...

(Пауза.)

Арапбаева зулум аял... Арапбаева мыкаачы... Каргыш тийген Арапбаеванын буларда өчү болсочу!..

Зеленин. Ох, татаал адамсыз Жаркын Арапбаевна. *(Мажид келип, рабаттан мылтык алып чыгат.)*

Зеленин. Дагы ууга кеттинизби?

Мажид *(кайдыгер)*. Ии, болгон өнөрүм ошо болсо...

Зеленин. Жолго тамеки алыңыз. *(Махорка, газет берет.)* Бүт алыңыз.

Мажид. Силер өкмөттүн мыйзамынан сөөм жылбаган адамсыңар. Андан сырткары табигый мыйзам бар. Ал мыйзам адамдын жаны менен бирге жаралып, жаны

менен бирге кетет. Эски мийзам жаңыланып, жаңы мийзам эскирет. Мийзам кылымдар жашайт. Адамга кылым кырк эмес. Адам бир гана келип, бир гана кетет. Мен ошол бир келген, адам үчүн ушинтип далбас уруп жүрөм. Силердин көзүңөр ачык, билимиңер бар. А, бизде кудай берген сезимден башка эчтеке жок. Көч ээси силер болсоңор, жүк көтөрчү күчүңөр биз. *(Арапбаевага.)* Жыгылып калган чабырды сабап тургузган эрдикпи же жөлөп-таяп тургузган эрдикпи?

Арапбаева. Сиз мени түшүнбөдүңүз, Мажид аке.

Мажид. Ооба, түшүнбөдүм... *(Кетет.)*

Арапбаева. Ушинтип бири-бирибизди түшүнбөй, бул дүйнөдөн өтүп кетebиз... Жанагы долу келсинчи мага..

Зеленин. Чыр-чатаксыз, Жаркын Арапбаевна.

Арапбаева. Баары келсин. Чогуу-чара сүйлөшөбүз.

(Кетишет.)

Бердибек *(Дарыйкага)*. Туйлап секирсек да кетмен, күрөк, биз өлгөндө гана жондон түшөт. Сен экөөбүзгө табийгаттын берген энчиси ошол. Сен Арапбаева үчүн, мен Сулайманов үчүн иштебейм. Элдик иш. Өкмөттүн иши. Экинчи Арапбаева сабабасын, сен таяк жебе. Согуш бүтүп аскерден эркектер келгенде, желеге бээни байлатып, бөдөнө тилди сайратып алты канат ак өргөдө гана олтурасың... Былтыр да кетип калдың... Эгер түшүнсөң, чабылган жол, казылган канал, азыркы биздин иш, укум-тукумубузга калтырган казына, кенч. *(Букейге.)* Туурабы, кызым?!

Букей. Туура, аке.

Бердибек. О, кол ийиктей болгон садага болоюн. Кантип калдың?

Букей. Жакшы. Сакайдым, аке.

Бердибек. Мына кеп! Кыргыз атаңдын укмуш касиети, дарманы кетип үзүлүп баратканда да кандайсың десен – жакшымын деп үзүлөт. Оо! Дөөлөтүңдөн кагылайын кыргыз ата! Биз да жакшыбыз. Туурабы кызым!

Букей. Туура аке.

Бердибек. Карачы, сенин чыканагыңдай кыз. Дилгирама, телепон кокоп бүтмөйүнчө Арапбаева өзү да тынч албайт. Бизге да тынчтык бербейт. *(Арапбаеваны ээрчитип Зеленин кирет.)*

Арапбаева *(каргылдана)*. Кана, көпчүлүктүн акыйкат соту чечсин. Качып кеткен киши күнөөлүбү же кармап келген киши күнөөлүбү?.. Эмне үчүн сиз качпайсыз?.. Сиз, сиз, Умай эне, Суусар, Аныйпа, Күкү, Саадат, Букей. Эмне үчүн качкан жоксуңар?

Сары келин. Сизден коркуп...

Арапбаева. Менденби?..

Сары келин. Ооба.

Арапбаева. Урдумбу, сени?

Сары келин. Жок,

Арапбаева. Анда корко турган кандай жөнүң бар?

Сары келин. Баарыбыз коркобуз.

Арапбаева. Сен эмне дейсиң Букей?..

Букей. Эчтеке.

Арапбаева. Менден коркосуңбу?

Букей. Кылмышым жок эмнеге корком?

Арапбаева. Мына! Кылмышы жок адам эч кимден коркпойт, жолдоштор!

Сары келин. Дарыйканы өлөрчө сабаган ким?..

Арапбаева. Дарыйка өзү айтсын.

(Пауза.)

Сары Келин. Көрсөт жанагы чачты. Башка-көзгө тептирип тек болосуңбу?!

(Пауза.)

Бердибек. Кана жанагы жулунган чач?! *(Пауза.)* Ии, төбөдөн ургур калп айткан го!.. *(Дарыйканын койнундагы чачты алып таңыркай түшөт.)* Түү!.. Аттын кылы! *(Аялдарга көрсөтөт. Аялдар таңыркап үн-сөз катпайт.)*

(Тынчтык.)

Суусар. Эй долу!.. Арапбаеваны урду дебедиң беле?
Дарыйка. Кыпчылба!

Суусар. Дагы болушуп коёбуз.

Дарыйка. Болушпай эле кой.

Бердибек (Дарыйкага). Оозунду жап. Унчукпай кал.
Кичине уялып, бетинди кызарт. Ии... ошентип жер карап тур...

Арапбаева (толкундана). Кымбаттуу аялдар! (Пауза.) Күн күркүрөп, жамгыр төкпөсө жер көктөйбү? Душманга кул болгончо туулуп-өскөн жериңдин азабын гарт. Арапбаева силердин ырыс-кешик, муң-зарыңарга ортоктош аял... Дарыйка!.. Эми качсаң чындап сабайм. Өлсөң кара жамынып ыйлайм. Ак ниет иштесең кудайымдай сыйлайм!.. (Пауза.) Арапбаева бейкутчулук убакта силердин балдарыңарга дүйнө тарыхын үйрөткөн мугалим болчу. Мугалимдин сыймыгы окуткан балдары. Ал ошолор үчүн өмүрүн сарптайт. Ал ошолор үчүн күчүн берет. Мыкты окуучуларына кубанса, начар окуучуларына жаны кейийт. Силер ошол мен окуткан балдардын энесисиңер... (Пауза.) Башка эмне айтайын күн кыска, жумушуңарга баргыла.

(Зеленин, Арапбаевадан башкалары кетишет.)

Оф!..

Зеленин (аяп). Чыдаңыз, Жаркын Арапбаевна, жүз секирим жер калды.

Арапбаева. Арапбаева чыдайт. Айтчы Николай, жерге тешөлгөн кабель чирибейби?

Зеленин. Көпкө чыдайт.

Арапбаева. Түбөлүк эмес дечи.

Зеленин. Келечекте радиорелейдик мач курулат.

Арапбаева. Ага чейин биз карып кемпир болобуз...

Зеленин. Бирок акыл-эс карыбайт.

Арапбаева. Көк-Арт!.. Көк-Арт!

(Сахна караңгылап, кайра жарык болот.)

Чоң шилби түбүндө челек көнөчөктөр, үйүлгөн кийим-кечектер. Бу жер – аялдар оокаттанып, келип кетчү жай. Сахнанын сыртында эмгек атмосферасы. Сахнада Сулайманов, Арапбаева.

Сулайманов. Жардамды берип жаттык. Эки күндүн биринде өзүм келип турдум... Фронтко керектүү оокат-кечелерди эшелондоп жөнөтүп жатабыз... Ага контролдук керек. Телефон тиктеп таңатканча контордо отурабыз... Бу дагы иш. Областтын чарбачылык иштери канча?! Пахта, жүн, эт, май даярдоо, фронтко жаңы резервдерди узатуу... Сиз бир участокко жетекчилик кылсаңыз, биз көп участкактуу жетектейбиз.

Арапбаева. Айткандарыңыз туура... Бирок, аялдар аябай чарчашты. Түн-күн иштеп дармандары жок калды. Эми жолго айдасак кырып алабыз.

Сулайманов. Өтө боорукер экенсиз... А душман боор ооруган жок!.. Миңдеп, миллиондоп кырып жатат!..

Биз кол куушуруп туруп бербейбиз жолдош, Арапбаева. Тылдагы күжүрмөн эмгек да душманга урулган сокку!.. Бул темада экинчи сөз болбосун! Он күн тыныгуудан кийин өзүңүз баш боло, жүз аял менен «Кызыл-Жар» жолуна барабыз.

Арапбаева. Жок дегенде 15 күн эс алышсын.

Сулайманов (*кесе*). Эс алуу, курорт, санаториялар согуш бүткөндөн кийин иштейт.

Мен сизге түшүнөм жолдош Арапбаева. Абдан чарчадыңар, бирок... «Кызыл-Жар» жолуна баарыбыз барабыз. Жолчуларга түзүгүрөөк шарт түзүүгө аракет жасайбыз, жолдош Арапбаева. Ал эми, бул жерде активдүү иштеген адамдарыңарды сыйлыкка көрсөткүлө. Ардак грамота, грамота, акчалай сыйлык берилет.

Арапбаева. Жүз аял, үч абышка, инженер Зеленин.

Сулайманов. Баарынабы?..

Арапбаева. Баарына.

Сулайманов. Андай болбойт жолдош Арапбаева.

Арапбаева. Эмне үчүн?

Сулайманов. Бөтөнчө эмгек көрсөткөндөр сыйланат. Арапбаева. Менимче бардыгы татыктуу. Азыркы акчанын баркы түштү. Сыйлыкка кийимкече бердириңиз.

Сулайманов. Кийим-кече да берилет. Бер, бергиле деп эле сурана бересиз, качан алгыла дээр экенсиз.

Арапбаева. Эки, үч күндөн кийин бул объектини бүтүрүп алгыла дейбиз. *(Көңүлү ачык Зеленин келет.)*

Зеленин. Тоо штурмалап жаткан аялдарга таңыркап турасыздар... Фрунзе менен байланыша бериңиздер.

Сулайманов *(трубкины алып)*. Ало! Ало! Станция! Бул Көк-Арт, Көк-Арт!

Арапбаева. Станция! Станция! Көк-Арт! Көк-Арт!

Сулайманов. Жүрөк кубанарлык иш! Бул эмгегинерди эске алабыз инженер.

Зеленин. Алкышты Жаркын Арапбаевага айтыңыз.

Сулайманов. Албетте, Арапбаева чоң сыноодон өттү.

Зеленин. Чоң иш бүтүрдү деңиз. Жаркын Арапбаевна болбогондо...

Сулайманов. Чоң иштер али алдыда.

Зеленин. Жаркын Арапбаевна, гудрон төгүү башталды.

Арапбаева. Уруксат берсеңиз биз...

Сулайманов. Бизге кылчактабай иштей бергиле.

Зеленин. Жүрүңүз, Жаркын Арапбаевна.

(Арапбаева, Зеленин кетет.)

Сулайманов. Буларга баарын ишенип берүүгө болот. Булар эч качан уяткарбайт.

(Чекесинен терин шыпырып, Бердибек келет.)

Сулайманов *(жылмайып)*. Аа... Сен баягы немесиңби?..

Бердибек *(күлүп)*. Ошол немемин. Неме.

Сулайманов *(күлкүгө аралаш)*. Бу, Сиз...

Бердибек. Ошо мен... Саламатсызбы?

Сулайманов. Саламатсызбы узун тил киши.

Бердибек. Ии... Көк-Арттын көк ташына бүлөнгөн тил...

Сулайманов. Кекчил адам экенсиз.

Бердибек. Торпок кек сактабайт.

Сулайманов. Кайым айтышканды жакшы көрөт окшойсуз.

Бердибек. Кааласаңыз күч да сынашам.

Сулайманов. Кана, күрөшүп көрбөйлүбү.

Бердибек. Мейли, жыгылсам нардан жыгылам, буйласын кармай жыгылам.

Сулайманов. Мен жыгылдым аксакал.

Бердибек. Мына эми оңолдуң мен да жыгылдым. Акылмандык чоңдукта эмес, акылмандык абийир-ызаат жөнөкөйлүктө. Сакалдан улук эмне бар?.. Улуу кишинин сыймыгы сакалы. Калп болсо да аксакал деп турсаңар биз ошого көкөлөп батына албай калабыз. Ылайым зоболоңор көтөрүлсүн. Бирок, журт тегин тепсебей жүргүлө уке. Бири-бирибизге өчөшкөндөй мансап талашкан жерибиз жок. Сенин кызматыңды мен аткара албайм. Менин ишимди сен иштей албайсың. Айырмабыз ушул. Мен бир жаман акыл айтайынбы? Эзели бей-бечараны кемсинтпе. Кайра колуңдан келишинче кожоңдой колдо. Алкыш аласың. Жүрү эми мен бүтүргөн иштерди көр.

(Кетишет.)

Гудрон куюлган бочкаларды тоголотуп, бир топ аялдар келет. Көнөчөк, челектерден алгынын уютмасын ичишет.

1-аял. Эй катындар! Жан талашпагыла. Бир аз көчүк басалы. Кетпеген жерден тер кетти.

2-аял. Чечин күпчүйбөй.

1-аял. Кашак!.. Анда жыланач калам.

2-аял. Баягы шайы көйнөктөрүң кайда?

1-аял. Шилби, талдын бутактарында. Түндө Арапбаева менен полномочундун сүйлөшкөн сөзүн уктуңарбы?.. Бизди Кызыл-Жар жолуна жиберет экен.

2-аял. Таш оозуңа! Сен жанында олтурдуңбу?

1-аял. Рабаттан угуп жаттым.

2-аял. Кулагыңа телефон орнотуп алгансыңбы?

1-аял. Ишенбей турасыңарбы?

Үндөр. Мейли, биз баарына бел байлап чыкканбыз.

– Арапбаева барат бекен?

– Барбаганда...

– Ал өлсө да бизден калбайт.

– Анда мергенчи акени да ээрчите кетebиз.

– Мергенчи аке барса кор болбойбуз.

– Барат. Жабыла сурансак..

– Учуктан шоона эшпегилечи, эч кайда барбайбыз, калп айтат.

1-аял. Өлүп кетейин, калп айтсам!

2-аял. Үйгө жибербейбиз дейби?!

1-аял. Он күнгө уруксат берет экен.

2-аял. Оо, он күндүн ичинде бала-чакабызды жыттап азы байлап келебиз.

Үндөр. Аны убагында көрөбүз. Ындыныңарды өчүр-үгүлөчү. Ырас эле эмнеге баш ооруттук. Буйрук болсо, ирбаска чара барбы.

– Ай, Арапбаева карап турат!

– Өлүгүңдү көрөйүн каракчылар. Келатат!..

(Бочкаларды тоголотуп, шаша чыгып кетишет. Очка тоголотуп Арапбаева, Зеленин, кирет.)

Зеленин. Жолго бармак болдуңузбу?

Арапбаева. Ооба.

Зеленин. Аялдарга боорум ачыйт.

Арапбаева. Аны айтпа... Эми аялдардан мен жалтак-ичу болдум.

Зеленин. Неге?

Арапбаева. Убал болду.

Зеленин. Кызык... Сиз толгоосу жанган комуздай умшадыңыз.

Арапбаева. Жол казганга барсак, Арапбаева кайра ыйралат. Ансыз мүмкүн эмес. Согуш бүтсө мугалимдик

кесибиме кетем. Мындай уюштуруу, жетекчилик ишке чоркоктук кылат окшойм... Башкар десе эле коркутуп, үркүтүп иштетиш керек деп жүрүпмүн... Баягы колум тийген кишини ойлоп, ушул күнгө чейин зээним кейийт *(Сулайманов келет.)*

Сулайманов. Молодцы! Санаам эми тынчыды. Укмуш! Укмуш, жолдоштор! Мындай аялдарды кастарлап төбөгө көтөрүш керек. Дүйнө жүзү аңыз кылчу иш бүтүрдүңөр! Иштин бүтүшүнө чоң той беребиз, жолдош Арапбаева. Сиз биздин көңүлдүн борборундасыз, инженер Зеленин. Укмуш! Укмуш, жолдоштор!

Арапбаева. Жүрүңүздөр, бир-эки саат кол кабыш кылыңыздар.

Сулайманов. А, туура айтасыз. *(Кетишет.)*

(Сахна ээн. Сахнанын сыртында эмгек атмосфера-сы. Абайлай баса урданып Дарыйка менен Сары келин келет. Безгек болгон адамдай титиреп, Сары келин өтө коркуп алган. Алар эки жакка көз чаптырышат.)

Дарыйка. Эмне титирейсиң?

Сары келин. Титиреп жатамбы?

Дарыйка. Эсинди жый! Эки жакты байка.

Сары Келин. Уу коргошундан адам өлөбү?

Дарыйка. Мүрт кетет. *(Дарыйка челек көнөчөктөргө уу коргошун куймакчы болгондо, Сары келиндин сездүцүңү токтотот.)*

Сары келин. Ай.

Дарыйка *(алаңдап)*. Эмне?!

Сары келин. Коркуп атам.

Дарыйка. Коркпо. Өлүк-тиригиңерди көрүп берейиндер. Дарыйканын кирпичинен айлангыла. *(Дагы куймак болот.)*

Сары келин. Ай!..

Дарыйка. Эмне?

Сары келин. Куйба?!

Дарыйка. Эмне болду?!

Сары Келин. Өчүндү Арапбаевадан ал. Башкаларда не жазык?

Дарыйка. Аялдарды кыйнап иштетип белде өлтүргөн деп өкмөт Арапбаеваны атууга буйрат. Ошондо гана жаныбыз жай алат. Бизди жолго жибергени жатканын уктунбу? Ошонун баарын кылган Арапбаева. (*Идиштерге куймакчы болот.*)

Сары келин. Келатат!

Дарыйка (*чоочулап*). Ким? Кана?!

Сары келин. Аялдардын баары бизди карап турган-сыйт... Жүрөгүм түшүп калды!.. Кой, Дарыйка, адал өлөлү. Билип калышса...

Дарыйка. Айныдыңбы?

Сары келин. Ооба, айныдым.

Дарыйка. Жиндисинчи, айнып?

Сары келин (*кыйкырат*). А-а! (*Дарыйка Сары келиндин оозун басат.*)

Дарыйка. Кыйкырба дейм!

Сары келин (*апкаарып*). Өзүм өлалбай жүрүп, бирөөлөрдү өлтүргөндү ким коюптур мага. Коё бер?!

Дарыйка. Оозуңдан чыкпасын!

Сары келин. Оозум бош. Айтып коём, Дарыйка. (*Коркконунан калчылдап, чыгып кетет.*)

Дарыйка (*челекке барып коркконунан чаңырып жиберет*). А-ай!.. Ырас эле аялдарда не жазык.

(*Чоң почке тоголотуп Бердибек келет. Дарыйка нес*).

Бердибек. Эмне турасың? Өңүң чөптөй кумсарат, ооруп калдыңбы?

Дарыйка. Көзүм караңгылап, талмам кармаганы турат.

Бердибек. Аки-чүкүнү ойлобой ишке алаксы, опей?

(*Дарыйка көзүн акшыңдаттып, муштумун түйө жерге сулайт. Бердибек Дарыйканын колун ушалап, эс алдыруу аракетин жасайт.*) Дарыйка!.. Дарыйка!.. (*Улутуна.*) Күйүттөн, санаадан болгон илдет... Рабатка жеткирип келсемби... (*Кийим-кечектерди төшөп үстүнө жаткырат. Кейийт.*) Көпчүлүгүнүн талмасы бар. Олдо

кагылайындар ай! Аччы көзүңдү?.. Аз калды, жакында үйүнөргө барасыңар... Кабелди эркектер көмөбүз...

Опей, арбак аткыр калп го... Дарыйка!.. *(Сынап.)* Арапбаева келатат! *(Дарыйка көзүн умачтай ача ыргып турат.)* Ок, кара жерге киргир!.. Соо жанын оору деп...

Өлүп калсаңчы!.. Бас! *(Дарыйканы алдыга салып, чыгып кетет. Бочканы араң токтотуп Суусар келет. Ичин басып, шилбиге сүйөнөт. Ал өтө алсыз.)*

Суусар. Эки күн калганда кара басып... Ара төрөп койомбу?! Тегеректин баары эл... Ээндеп кетейин... Дарманым жок.

Букейдин үнү. Суусар эже!.. Гудрон!.. Гудрон!.. Суусар, Суусар эжең курусун. Ай-күнүнө жетпей калды, эч жанга билгизбейин дечү элем. Маскара болдум *(Букей келет.)*

Букей *(элейип)*. Сизге эмне болду эже?

Суусар Мени эндетип алып кет, Букей? Толгоо... Толгоо...

Букей *(Шашкалактап)*. Эже! Арапбаева эже!

Суусар. Аны эмне чакырдың?

Букей. Анан кимди чакырам, эжекебай!

Суусар. Атасын, атасын чакыр.

Букей, Атасы ким?

Суусар Бердибек акеңди чакыр. Жок өзүм... Эл билбесин.

(Арапбаева келет.)

Арапбаева. Эмне болду?

Букей. Эжем...

Арапбаева *(карбаластап)*. Рабатка, тезирээк рабатка! Умай эне, үч-төрт аял келсин, тез! *(Букей чуркап кетет. Арапбаева Суусарды колтуктайт.)* Мурунтан неге айтпадың... Көзүм кашайып байкабаганымды кара... Кечир синдим. Уялба, түк уялба. Кыяматтан табылган наристе баарыбыздын эркебиз болсун, Арапбаева балаңды койнуна катып багат. Сыймыктанып багат. *(Суусар ээгин бекем тиштене, жерден башын көтөрбөйт.)* Көңүлүңдү караңгылатпа Суусар! Ач көзүңдү, кагылайын Суусар!..

Э-эй, бу тегеректе ким бар?! *(Умай эне, Тоголок келин, дагы эки аял келет.)* Опала. *(Суусарды алаканына көтөрүп, рабатты карай жөнөйт. Аялдар соңунан жөнөшөт.)*

Улгайган аял *(ичинен күңкүлдөп)*. Тизгиниңерди тарта жүргүлө деп айткам. Карачы, акыры эмнеге дуушар болду. Атасы мен деп ал шүмшүк келет дейсиңби? Өз шору! Баланын шору!

Тоголок келин. Бала кимден болсо да энеси бар, ырысы бар.

Улгайган аял. Анда ууртуп-чууртуп төрөй бергиле. *(Рабатка келишет. Арапбаева Суусарды рабатка алып кирет. Энтиге Бердибек, Букей келет.)*

Бердибек. Кайда менин Суусарым?! Үстүндө ким бар? *(Рабатка баш багып.)* Эбиреп-жебиреп, күмөн ойлобогула катындар! Суусар менин никелүү зайыбым... Көз жара элек көкүрөк күчүк менин периштем... Аман-эсен көз жарып алса, жалгыз уюмду союп, ушул жерге түлөө өткөзөм! Эми менин байлыгым Суусарым! Кичинекей периштем! *(Пауза. Чаңырган баланын үңү).*

Тоголок келин. Сүйүнчү! Жүз бир болдук!.. Кыз!..

Бердибек. Болсун, кагылайын! Киндик энеси ким?

Тоголок келин. Умай эне!

Бердибек. Киндик атасы долу Көк-Арт болсун. *(Күн кеч кирип, күңгүмдөй баштайт. Чоң кап эт көтөрүп Мажид, иштен аялдар келет. Букей авансценада.)*

Букей. Жокчулук адамды кул кылат деп уккан элем. Эми ишенбейм! Анын баары жалган экен. Дүйнөнү сапырылтып жыйсаң дагы. Баарынан кымбат Ата Мекен! *(Жууркан, төшөктөрүн көтөрүп тоо өрдөй кетип бараткан аялдар.)*

Букей. Э-эй, э-эй!.. Алтын көкүл эжекелер!.. Токтогула, мен да барам!..

К ө ш ө г ө.